

Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi (1040-1135/1630-1722): Biyografi Denemesi Sheiku'l-Islam Mirza Moustafa Efendi (1040-1135/1630-1722): Biographic Essay

شيخ الإسلام ميرزا مصطفى
السيرة الذاتية

Mevlüt POYRAZ

Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Artvin, Türkiye

Eser Bilgisi / Article Info

التعريف بالدراسة

Araştırma makalesi / Research
article / المقالة البحثية

Sorumlu yazar / Corresponding
author / الكاتب المسؤول

Mevlüt Poyraz

e-mail:

mevlutpoyraz@artvin.edu.tr

Elektronik erişim / Online
available /

النشر الإلكتروني

21.06.2017

Anahtar kelimeler:

Batum

Kadı

Kazasker

Mirza Mustafa

Şeyhülislam

Keywords:

Batum

Qadi

Kazasker

Mirza Mustafa Efendi

Sheikhu'l-islam

الكلمات المفتاحية

ميرزا مصطفى

قاضي

قاضي العسكر

شيخ الإسلام

باطوم

Özet

Bu araştırma, uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti altında kalmış bulunan Gürcistan bölgesinin Batum şehrinde dünyaya gelen ve iyi bir eğitmeden sonra devletin çeşitli kademelerinde hizmet ederek şeyhülislamlık makamına yükselen bir âlimin biyografisini konu edinmektedir. 1040/1630 yılında Batum'da dünyaya gelen Mirzâ Mustafa Efendi, Sultan İbrahim Han'ın saltanatı (1640-1648) zamanında, 1056/1644 yılında İstanbul'a gelmiş ve Saray-ı Hümayun'a girmiştir. Eğitim süreci içerisinde sarayın çeşitli birimlerinde çalıştıktan sonra mevleviyeti seçmiştir. Müderrislik görevi yapan Mirza Mustafa Efendi, 1083/1672 yılında Kamanice'ye kadı tayin edilmiştir. Yenisehir, Kahire, Mekke-i Mükerrreme, İstanbul Kadılığı, Anadolu Kazaskerliği ve üç kez Rumeli Kazaskerliği gibi görevlerde bulunduktan sonra Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Bu sırada ilmiye teşkilatında mülâzemet sistemiyle ilgili düzenlemeler yapmıştır. Yaklaşık yedi ay sonra azledilen Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi, yaklaşık iki yıl Trabzon'daki mecburi ikametinden sonra İstanbul'a dönmüş ve 1136/1722'de burada vefat etmiştir.

Abstract

This study aims to examine the biography of a well educated scholar born in Batumi/Georgia which remained under the ruling of Ottoman Empire long times. He gained the chair of the Sheikhu'l-Islam after various duties in differents branch.

Mirza Mustafa was born in Batumi/Georgia during the Ottomans Empire in 1040/1630. He came to Istanbul at the ruling time of Ibrahim Khan (1640-1648) and entered to Saray-ı Humayün. In his education's stage he worked at the various branch and after that selected the Mewleviyye. He was the private scholar before his appointing as qadi to Kamanice. He worked as qadi in Yenisehir, Kahira, Mekka and Istanbul; in addition to Anadolu one time and Rumeli there times as Kazasker. After these duties he was appointed as Sheikhu'l-Islam. In during this period made arrangements in the organization of ilmiyye. He was exiled after seven month's duty approximately in this city to Trabzon for compulsory residence in there. He died in 1136/1722 in after returning to Istanbul.

الملخص

تبحث هذه الدراسة في السيرة الذاتية لميرزا مصطفى (1630/1040) المولود في باطوم-جورجيا. لقد تم تنصيب المؤلف لمشيخة الإسلام بعد الخدمات والوظائف الهامة في الدولة العثمانية. وفي مرحلة الشباب، التحق المؤلف ب"سراي همايون" بعد وصوله إلى إستانبول في عهد السلطان إبراهيم. فاختار المولوية بعد عمله في القصر العثماني في مختلف المجالات. ثم عُيِّن قاضياً في قمنجة وينيşehir والقاهرة ومكة، وإستانبول. وتولى منصب قاضي العسكر ثلاث مرات لروملي ومرة لأناضول. ومما يشتهر به المؤلف أنه أتى بأسس جديدة في التنظيم العلمي. فلم يظل عمله في المشيخة الإسلامية بسبب الاتهامات السياسية فأصبح معزولاً بعد سبعة أشهر. ثم أُجبر على الإقامة في طرابزون مع ابنه سالم صاحب "تذكرة الشعراء". وكانت إستانبول آخر مدينة سكنها المؤلف حتى وفاته.

Giriş

Araştırmamızın konusu olan Osmanlı şeyhülislamlarından Mirzâ Mustafa Efendinin hayatı hakkında bilgi vermeden önce doğum yeri olan Batum şehrinin siyasi tarihçesi ve İslamlaşma süreci hakkında bir takım genel bilgilerin verilmesinin uygun olacağı kanaatini taşımaktayız. Zira bu bölgeden gelip saray eğitiminden geçen ve devletin üst makamlarına kadar yükselen şahsın doğduğu şehir olan Batum'un siyasi geçmişini ve Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetini açıklamak, bölgenin dini, siyasi ve etnik yapısı hakkında bize fikir vereceği gibi, çocukluk evresini burada geçiren Mirzâ Mustafa Efendiyi besleyen ilmi ve dini değerler hakkında da fikir verecektir. Ayrıca Mirzâ Mustafa Efendinin mensup olduğu millet üzerindeki tartışmalara da ışık tutacaktır.

Mirzâ Mustafa Efendinin dünyaya geldiği Batum şehri, Karadeniz'in doğu kıyısında olup, günümüz sınırları itibariyle Türkiye sınırına 15 km. uzaklıktadır. Eskiçağ'da Pers İmparatorluğunun sınırları içerisinde "Bathys" adıyla bilinen bir liman şehri olarak kurulmuş olup¹ milattan evvelki devirlerden hicretten sonraki devirlere kadar Oğuz, Hazar, Selçukî ve daha sonra Akkoyunlu Türkleriyle; Romalıların, Bizanslıların, Arapların, İranlıların ve Moğolların istilâ dalgalarına uğrayan ve etnolojik mahiyetiyle tarihî ve coğrafi isimleri birbirine uymayan ve bütün tarih boyunca büyük milletlerle devletlerin hâkimiyet ve nüfuzu altında kalmış bir yerdir.²

Pontusluların hâkimiyetinden sonra (MÖ. 63) Romalıların eline geçen, VI. yüzyılda da bütün bölge ile birlikte Bizans'ın hâkimiyeti altına giren Batum, Laz Krallığı'nın idaresine verilmiştir. IX. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmiş ancak X. yüzyılda Gürcistan Birleşik Krallığının hâkimiyetine geçmiştir.³ XV. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti altına giren Batum, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının (1520-1566) ilk yılında Trabzon eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır.⁴ Bir ara Erzurum'un bir sancağı haline de gelen Batum, XVI. yüzyılın sonlarına doğru II. Selim'in saltanatı zamanında müstakil bir eyalet haline gelmiştir.⁵ Batum bölgesi Beylerbeylerinden Ömer Paşa döneminde Gürcistan bölgesinin Osmanlı hâkimiyeti altına alınması için gerekli gayretlerin gösterilmesi sırasında (1034/1625) ⁶ Samtshe-Saatbagı kralı Beka'nın (1625) resmen İslamiyet'i kabul edip Sefer Paşa adını almasıyla⁷ bölge kat'i surette İslâm-Türk camiasına dâhil olmuştur.⁸ Dolayısıyla Mirzâ Mustafa Efendi dünyaya geldiği tarihte

¹ İdris Bostan, "Batum", *DİA*, V/210-211, İstanbul 1992.

² İsmail Hami Danişmendi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-VI, Türkiye Basımevi, Ankara 1972. III/332-333.

³ Bostan, "Batum", *DİA*, V/210-211.

⁴ Mirza Bala, "Gürcistan", *MEB*, IV/841-842.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, III/291-292; Bostan, "Batum", *DİA*, V/210-211.

⁶ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Târîhi*, çev. Zuhuri Danişman, I-VI, İstanbul 1968, II/907; Danişmendi, III/332; Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1960, IV/1913; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/109, 172-173.

⁷ <http://www.gurcu.org/cakeliler-icerigi-743.html>.

⁸ Bala, "Gürcistan", *MEB*, IV/842-843; Bostan, "Batum", *DİA*, V/210-211.

(1040/1630) Batum şehri, siyasi olarak Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti altında olduğu gibi din olarak da halk, hâkim gücün dini olan İslamiyet'i benimsemiş bir haldeydi.

A- Doğumu, nesebi ve nisbesi:

Şeyhülislâm Mirzâ Mustafa Efendi, Kazasker Abdu'r-Raûf Efendi'nin oğlu olarak 1040/1630-31 yılında⁹ Batum'da dünyaya gelmiştir.¹⁰ Murat Sula, Mirzâ Mustafa'nın Batum'da dünyaya gelip orada bir süre kalmasından dolayı Batûmî ve on beş-on altı yaşlarında İstanbul'a göç edip orada yaşamasından dolayı da er-Rumi nisbesini aldığını kaydetmektedir.¹¹ Mirzâ Mustafa Efendi, "El-Fevâidü'l-Mekkiyye Ale'l-Hâşiyeti'l-'Îsâmiyye" adlı eserinin mukaddimesinde kendisini Mustafa Mirzâ b. Abdi'r-Raûf olarak takdim etmektedir.¹² Murat Sula, tetkikini yaptığı Mehmed Salim Efendi'ye ait "*Selâmetu'l-İnsân fî Muhâfazati'l-Lisân*" adlı çalışmasında; müellifin verdiği bilgileri dikkate alarak Mirzâ ailesinin şeceresini ve nisbesini, Şeyhülislâm Mirzâ Mustafa b. Abdi'r-Raûf b. Ken'an el-Batûmî er-Rûmî olarak vermiştir.¹³

Murat Kasap, Mirzâ Mustafa Efendi'yi, muhtemelen Batum'da dünyaya gelmesinden dolayı buradaki Gürcü milletine mensup bir kişi olarak Batumlu Gürcü Mirzâ Mustafa şeklinde takdim etmiştir.¹⁴ Sula, Mirzâ efendinin oğlunun şeceresini verirken el-Batûmî ifadesini kullanmakla babasının da Batumlu olma durumunu,¹⁵ babası Abdu'r-Raûf'u Batumlu olarak takdim eden dolayısıyla Mirzâ Mustafa Efendinin Batumlu olduğunu işaret eden kaynaklar da mevcuttur.¹⁶ Bu değerlendirmeler onun Gürcü ya da Batumlu bir aileye mensup olarak ileri sürülmesi sonucuna götürmüştür. Ancak konuyla ilgili bilgi veren ilk kaynaklarda, Mirzâ Mustafa Efendi'nin kendisine ait eserinde¹⁷ ve meşhur ulemadan ve şâirlerden olan oğlu Mirzâzade Mehmed Sâlim Efendi'nin geçmişinden bahsettiği eserde;¹⁸ bu ailenin Gürcü ya da Batumlu bir aileden olduklarına dair bir bilgi

⁹ Tayyazâde Atâ Bey, *Târîh- Atâ*, İstanbul ts., II/182-184; *İlmiye Salnâmesi*, Dâru'l-Hilafeti'l- İlmiye, (1. Bsk.) Matbaai-Âmire, h.1334. s. 503: Mirza Mustafa'yı, takdim ederken onu, "Batumlu Abdu'r-Raûf Efendi'nin oğlu" şeklinde kaydeden eserler mevcuttur. (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yayına haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman Tarih Vakfı Yurt Yayınları, I-VI, İstanbul 1996, IV/1174.); Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/406; Mehmet İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168, İstanbul 2005.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/406-407.

¹¹ Sula, Murat, *Mirzâzade Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetu'l-İnsân fî Muhâfazati'l-Lisân Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2009. s. 40.

¹² Mirzâ Mustafa Efendi, *El-Fevâidü'l-Mekkiyye Ale'l-Hâşiyeti'l-'Îsâmiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi içinde Giresun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, Arşiv no: 28 HK 3620, varak: 144. *Mukaddime*, 2b.

¹³ Sula, s. 40.

¹⁴ Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, İstanbul 2010, s.186.

¹⁵ Sula, s. 40.

¹⁶ Süreyya, IV/1174; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/406; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

¹⁷ Mirzâ Mustafa, "El-Fevâidü'l-Mekkiyye Ale'l-Hâşiyeti'l-'Îsâmiyye", *Mukaddime*, 2b.

¹⁸ Bkz.Sula, "Mirzâzade Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetu'l-İnsân fî Muhâfazati'l-Lisân Adlı Eser" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2009; Salim'in diğer eserleri: 1-Tezkiretü'ş-Şu'arâ 2- Divân, Sâlim, 3- Neylü'r-Reşâd fî-Emri'l-Cihâd, 4-İkdu'l-Cumân fî-TârîhiEhli'z-Zamân Tercümesi, 5- Selâmetü'l-insân fî

bulunmamaktadır. Ayrıca Batumlu bir aileden ise hangi ırka mensup olduğu da netlik kazanmamaktadır. Çünkü bölge, birçok millet ve ırkın üzerinde hâkimiyet kurduğu, dolayısıyla birçok nüfus hareketliliğinin meydana geldiği yerdir.¹⁹

Osmanlıların, 16.Yüzyılın sonlarına doğru Batum ve havalisini bir eyalet merkezi olarak ayırıp buraya beylerbeyi atadığına kaynaklarımızın verilerine göre şahit olmaktayız.²⁰ Nitekim araştırmamıza konu olan Mirzâ Mustafa Efendi'nin babası Abdu'r-Raûf Efendinin de bir Osmanlı Kazaskeri olduğu eserlerde kaydedilmektedir.²¹ Dolayısıyla Mirzâ Mustafa Efendi'nin babası Abdu'r-Raûf'un Batum ve havalisinde görev yapmış olması ve bu sırada Mirzâ Mustafa Efendi'nin dünyaya gelmiş olma ihtimalini dikkate almak durumundayız. Bu sebeple Mirzâ Mustafa Efendi, Gürcü olabileceği gibi onun, Batum'da yaşayan farklı milletlere mensup bir aileden veya babasının görevi dolayısıyla bölge dışından gelen bir aileye mensup olma durumunu ihtimal dâhilinde görmekteyiz. Ceddinin İslamiyet'i benimsediği dönem ve atalarından ulema özelliği taşıyanların olup olmadığı hususlarıyla babası Abdu'r-Raûf Efendinin Osmanlı'da önemli bir mevki olan Kazaskerlik makamına nasıl geldiği durumu da kaynakların bilgi sunmadığı müphem konular arasındadır.

1-Tahsili:

Mirzâ Mustafa, Sultan İbrahim Han'ın saltanatı (1640-1648) zamanında,²² 1056/1644 yılında yani on beş on altı yaşlarında iken İstanbul'a gelmiş²³ ve kendisinin "başından çocukluk bulutlarının dağılmadığı, erkeklik sarığının sarılmadığı" şeklinde betimlediği bir dönemde Harem-i Muharrem-i Sultân'a girmiştir.²⁴Bazı araştırma kaynakları, Mirzâ Efendi'nin ifade ettiği "Harem-i Muharrem-i Sultân" tabiri yerine muhtemelen aynı anlama gelen "Galatasarayı"²⁵, Saray'ı Hümayün,²⁶ Saray²⁷ ifadeleri kullanmışlardır.²⁸ Mirzâ Mustafa Efendi Galatasaray'ndaki

---

Muhâfazatı'l-Lisân, 6- Mâhiyyetü'l-Âşık. Bkz. Elif Ayan Nizam, "Mirzâzâde Mehmed Salim (Emin) Efendi" (<http://www.turkedyatibiatiesimlorsozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1013>).

¹⁹ Bostan, "Batum", DİA, V/210-211.

²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/291-292; Bostan, "Batum", DİA, V/210-211.

²¹ Atâ Bey, II/182-184; *İlmiye Salnâmesi*, 503; Kasap, s. 186.

²² Atâ Bey, II/153; *İlmiye Salnâmesi*, 503; Kasap, s. 186-187.

²³ Süreyya, IV/1174;Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; Kasap, s.186; Sula, s. 40.

²⁴ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 2b.

²⁵ İpsirli, "Mirza Mustafa Efendi", DİA, XXX/167-168; Sula, s. 44-45.

²⁶ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503.

²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; Kasap, s. 186.

²⁸ Burada ismi zikredilen okulların genel özelliği, orta dereceli saray mektepleri olup, genellikle öğrencileri devşirme usulüyle gelen gayrimüslim çocuklardan oluşmaktadır. Sonraları bu mekteplere Türk ve Müslüman çocukları da girdiler. Hangi milletten ve hangi dinden olursa olsun, devşirmeler, devlet merkezine getirildikten sonra önce divân-ı hümayûna sevkedilip hepsi pâdişâh tarafından tek tek görülürdü. Daha sonra pâdişâhın emriyle kapıağası bu küçük çocukların zekâlarını ölçerek zekâsı üstün ve keskin olanlar ile vücut yapısı bakımından en düzgünlerini seçerlerdi. Bkz. *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Tertip Heyeti: Mustafa Ç. Varlık ve dğr., İhlas Matbaacılık ve Gazetecilik, İstanbul T.y., (chm), Cilt III , Mad.: "Enderun Mektebi".

başarısı sonrası belli aralıklarla çıkma denilen usul²⁹ ile Enderun mektebine³⁰ alınmıştır.

Kaynaklar Mirzâ Mustafa Efendi'nin İstanbul'da *Saray-ı Hümayün'a* girişinin öncesine ait hayatı ve eğitim-öğretim faaliyetine dair bilgi naklinde bulunmamaktadır. Ancak İstanbul'a geliş tarihi ve yaşı göz önünde bulundurulduğunda Mirzâ Mustafa'nın doğup büyüdüğü Batum şehrinde mahalli medreselerden ya da -babasının Kazasker rütbesinde oluşunu da göz önüne alırsak- özel bir hoca nezaretinde eğitim-öğretim aşamasından geçmiş olması ihtimali yüksek gözükmektedir. Derecesi hakkında hiçbir fikir beyan edememekle birlikte Saray okuluna girecek bir seviyede bilgiye sahip olma durumu uzak bir ihtimal değildir. İstanbul'a gelip hemen Saray'ı Hümayün'a girişinde; babasının Kazaskerlik rütbesinin büyük rol aldığı sezilmekle birlikte, o yaşa kadar ki muhtemel eğitim-öğretim faaliyetlerinde göstermiş olduğu zekâ düzeyi de etkili olmuş olabilir. Nitekim bu okullara alımlarda öğrencilerin zekâ testine tabi tutuldukları da kaydedilmektedir.³¹

Saraya alınan Mirzâ Mustafa Efendi, burada IV.Mehmed'in hocalarından İmâm-ı Sultânî Şâmî Hüseyin Efendi, Kiçi Mehmed Efendi'den³² ve yine dönemin önde gelen âlimlerinden olup saray hocalığı görevini yapmakta olan Mirzâ Mehmed Efendi'den ders görmüştür.³³Saraya alındıktan sonra gerek eğitim gerekse bu esnada sarayın çeşitli birimlerinde çalışmak suretiyle yaklaşık on sekiz yıllık bir zamanını burada geçiren Mirzâ Mustafa, Osmanlı ilmiye teşkilatında yüksek dereceli kadılığın yolu olan mevleviyeti³⁴ seçmiştir.³⁵ Bu gayeyle o 1074/1663 yılında şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin (ö. 1088/1678)³⁶ derslerine başlamış ve eğitimini onun yanında sürdürmüştür.³⁷ Mirzâ Mustafa, buradaki eğitimi sonrası ilk defa 1081/1670 yılında yaklaşık 41 yaşında iken müderris/mülâzım³⁸ olmuş³⁹ ve mülâzım olduktan sonra da hocasının vefatına (ö. 1088/1678) kadar onun bütün ders ve meclislerine katılmıştır.⁴⁰

²⁹ *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt III, "Enderun Mektebi".

³⁰ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Enderun Mektebi: Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu niteliği taşır. Daha ziyade mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bkz. Mehmet İpşirli, "Enderun", *DİA*, XI/185-187, İstanbul 1995.

³¹ <http://osmanli.site/osmanli-devleti/teskilat-idareciler-ordu/enderuni-humayun-ne-demek> (12/05/2017)

³² İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Sula, s. 44-45.

³³ Atâ Bey, II/153; *İlmiye Salnâmesi*, 503; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; Kasap, s. 186.

³⁴ Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, XXIX/467-467, Ankara 2004.

³⁵ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a.

³⁶ Minkârîzâde Yahyâ Efendi (1018-1088/1609-1678) Sultan IV. Mehmed döneminde on iki yıl kadar şeyhülislâmlık yapmıştır. (1662-1674). Daha sonraları sistemleşecek olan huzur derslerinin temeli sayılabilecek ders takrirlerini padişahın huzurunda gerçekleştiren ve eser sahibi bir şeyhülislamdır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Minkârîzâde Yahyâ Efendi", *DİA*, XXX/114-115, İstanbul 2005.

³⁷ Atâ Bey, II/183; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Sula, s. 44-45; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

³⁸ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503: "Mülâzemet" Osmanlı memuriyet sistemine ait bir kullanım olup bu uygulama Tanzimat dönemine kadar geçerli olmuştur. Medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık görevi almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları amacıyla bir asil görevlinin yanında staj yapmalarını ifade eder. Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *DİA*, XXXI/537-539, İstanbul 2006.

2-Atandığı Görevler:

Mirzâ Mustafa Efendi, Sultan İbrahim'in saltanatının (1640-1648) sonlarında muhtemelen üç-dört yıl süren Galatasaray'ındaki eğitimindeki başarıdan dolayı Topkapı Sarayı'nda Enderun Mektebine⁴¹ alınmıştır.⁴² Burada tahsil ve terbiye gören talebeler eğitimleri esnasında çeşitli hizmetlerde de bulunmaktaydılar. Mirzâ Mustafa Efendi de aşağıdan yukarıya doğru hizmet birimi olarak tasnife tabi tutulmuş altı kademenin ilki olan Küçük ve Büyük Odalar bölümünde⁴³ Küçük Oda, sonrasında ise Büyük Oda talebeleri arasına girerek hizmete başlamıştır.⁴⁴ Aldığı görevlerde gösterdiği başarılarından dolayı kısa zamanda yükselerek altı oda derecesinden dördüncüsü olan kilâr-ı âmireye⁴⁵ baş halife olmuştur.⁴⁶ Daha sonra Minkârizâde Yahya Efendi'nin damadı Mustafa Efendinin Anadolu kazaskerliği döneminde onun yanında tezkirecilik hizmetlerinde bulunmuştur.⁴⁷ Kendi ifadesiyle burada 18 yıl çalıştıktan sonra ilmiye sınıfını seçip⁴⁸ Musâhib⁴⁹ Mustafa Paşa'nın vezirlikle saraydan çıkışı esnasında buradan çıkararak⁵⁰ Minkârizâde Yahya Efendi'den eğitim aldı ve 1074/1663 yılında mülazım olmuştur.⁵¹ Müderris olduktan sonra derecesi 40 akçe olan bir medrese ile göreve başlamış ve akabinde 1075/1664 yılında Osman Efendi Dârü'l-hadisî Medresesi'nde görev yapmıştır.⁵² Bu sırada kabiliyeti ve çalışkanlığı IV.Mehmed'in dikkatini çekince hatt-ı hümayunla Minşarizâde'den müstakil olarak mülazım olmuş ve hariç medresesiyle müderrisliğe (1081/1670)

³⁹ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a; Atâ Bey, II/153; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Kasap, s. 186-187.

⁴⁰ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a.

⁴¹ Topkapı Sarayı'ndaki Enderun mektebi: Osmanlı Devleti sivil me'murlarının, devlet ileri gelenlerinin ve askerî görevlilerinin büyük bir bölümünü, yeniçeri ağalarını, sadrazamını, defterdarını, kubbe vezirini, beylerbeyilerini ve sancakbeylerini yetiştiren en önemli eğitim müessesesiydi.; Topkapı Sarayı Enderun mektebinde, hem devlet adamı veya san'atkâr olmak üzere tahsil ve terbiye gören hem de çeşitli hizmetlerde bulunan içoğlanları (gılâmân-ı enderun) altı odaya ayrılmışlardı. Aşağıdan yukarıya doğru bu altı oda şunlardır: 1-Büyük ve küçük odalar, 2-Doğancı koğuşu, 3-Seferli odası, 4-Kiler, 5-Hazîne odası, 6-Has oda. Bkz. *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt III, "Enderun Mektebi".(chm).

⁴²Atâ Bey, II/183.

⁴³ *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt III / "Enderun Mektebi". (chm).

⁴⁴ Çelebizâde, *Tarih-u İsmail Asım Efendi*, (Tarih-u Reşid Zeyli), Atatürk Kitaplığı (K 4704-06), Matbaa-i Amire, İstanbul h. 1283. VI/12.

⁴⁵ Kilâr-ı âmire =(Matbah-ı Âmire): Osmanlı sarayında yiyecek içecek malzemelerinin depolandığı yer. Osmanlılar'da saray mutfağı için kullanılan tabir. Bkz. Arif Bilgin,"Matbah-ı Âmire", *DİA*, XXVIII/115, İstanbul 2003.

⁴⁶ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168

⁴⁷ Çelebizâde, VI/12; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503.

⁴⁸ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a.

⁴⁹ Musâhib: Osmanlı sarayında padişahın yanında bulunan ve bir nevi danışmanlık yapan görevli. Saray teşkilatında saraydaki görevliler içinde vezir ve beylerbeylerinden padişaha danışmanlık yapan, kişiliği ve bilgisiyle temayüz ederek ona arkadaşlıkta bulunanlar için kullanılır. <http://www.filozof.net/Turkce/nedir-nedemek/16027-musahib-nedir.>

⁵⁰ Çelebizâde, VI/12.

⁵¹ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a.

⁵² İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

başlamıştır.⁵³ 22 Muharrem 1081'de (11 Haziran 1670) ilk hariç müderrisliğe Kasım Paşa Medresesi'de başlayıp daha sonra 25 Muharrem 1083'te (23 Mayıs 1672) ibtidâ-i dâhil itibariyle Nişancı Paşa-yı Atık Medresesi'ne müderris olmuştur.⁵⁴ Böylece 1083/1672 tarihine kadar muhtelif kademelerde tedris görevlerinde bulunmuştur.⁵⁵

B-Kadılık görevleri:

1-Kamanıçe Kadılığı: 1083/1672 yılında IV. Mehmed Han'ın Lehliler üzerine gerçekleştirdiği sefere Musâhib Mustafa Paşa'nın yanında katılmış olup ⁵⁶ Kamanıçe kalesinin ⁵⁷ kuşatması ve fethinde bulunmuştur. ⁵⁸ Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın Kamanıçe zaferi sırasında uhdesindeki mevleviyete uygun görülen⁵⁹ ve yeni fethedilen şehre Sultan IV. Mehmet tarafından Halep payesiyle⁶⁰ Recep 1083/Kasım 1672 tarihinde ilk kez kadı olarak görevlendirilen⁶¹ Mirza Mustafa Efendiye Cisriergene kazası arpalık⁶² olarak verilmiştir.⁶³ 1 Şâban 1085'te (31 Ekim 1674) görev süresini tamamlamıştır. ⁶⁴ Ancak Mirzâ Mustafa Efendi eserinde, burada iki yıl kaldığını ve buradaki görevinden -herhangi bir gerekçe belirtmeksizin- azledildiğini kaydetmektedir.⁶⁵

2-Yenişehir kadılığı ve azledilmesi durumu: Mirzâ Mustafa Efendi, Kamanıçe kadılığından azledildikten sonra Yenişehir kadılığına atandığını ifade etmiş ve tarih vermemiştir.⁶⁶ Ancak diğer kaynaklar, Kamanıçe'deki görevini 1085/1674 yılında tamamladığını ve 1086/1675 yılında da Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle⁶⁷ Yenişehir-i Fenârî⁶⁸ kadılığına atandığını kaydetmektedirler. Yani bir

⁵³ Atâ Bey, II/183; Çelebizade, VI/12; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407.

⁵⁴ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁵⁵ Sula, s. 45.

⁵⁶ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁵⁷ Kamanıçe: Bu kale günümüzde Ukrayna'nın Podilski kentinde bulunan tarihi bir Polonya kalesidir. 1672 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına alınan kale, 1699 yılındaki Karlofça antlaşmasıyla Kamanıçe Osmanlılar tarafından tahliye edildi. Dariusz Kolodziejczyk, "Kamanıçe", *DİA*, XXIV/274-275, İstanbul 2001.

⁵⁸ Çelebizâde, VI/12.

⁵⁹ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503.

⁶⁰ Halep payesinden anlaşılan Kamanıçe'nin Osmanlı kadılık sistemi içinde Halep ile eş tutulmasıdır. Bu eşdeğerlik hem bölgenin gelir düzeylerini hem de kadınların maaşlarını belirlemede ölçü anlamına gelmektedir. İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, XXIV/69-73, İstanbul 2001.

⁶¹ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a; Atâ Bey, II/183; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407.

⁶² Arpalık: tar. Müftü, kazasker vb. din görevlilerine aylık yerine verilen giyecek, yiyecek vb. şeyler veya para. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec. Osmanlılar'da devlet memurlarına vazifeleri sırasında maaşlarına ilaveten, görevden ayrıldıktan sonra ise tekaüt veya mazuliyet maaşı olarak tahsis edilen gelir. (Osmanlı'da Arpalık: <https://www.msxllabs.org/forum/osmanli-impatorlugu/303019-osmanlida-arpalik.html>).

⁶³ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168

⁶⁴ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁶⁵ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a.

⁶⁶ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a.

⁶⁷ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁶⁸ Yenişehir-i Fenârî: Tırhala eyaletine bağlı bir şehir. Osmanlı döneminde Balkanlar'ın en büyük merkezi durumundaki Yenişehir, Bugünkü Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde Larissa adındaki yerleşim yeridir. Başka

yıl kadar bekletildiğini ifade etmektedirler.⁶⁹ İpşirli, Mirzâ Mustafa Efendi'nin Yenişehir kadılığında bir yıl görev yapmasının akabinde azledildiğini kaydetmiştir.⁷⁰ Ancak Târih-i Atâ'da, 1086/1675 yılında başlayan Yenişehir kadılığından sonra 1092/1681 yılında Mısır kadılığına atandığı kaydedilmekte ve azli hususuna değinilmemektedir.⁷¹ Mirza Mustafa Efendinin de eserinde kaydettiği üzere;⁷² Yenişehir kadılığından sonra Mısır'a atandığını belirten bilgilerini dikkate alırsak Yenişehir kadılığından bir yıl içinde azledildiği bilgisi sağlıklı gözükmemektedir. Ayrıca Yenişehir kadılığından azil nedeni ile Mısır kadılığına atandığı 1092/1676 tarihe kadar olan hayatıyla ilgili kısmın müphemliği de, kadılık makamını elde etmiş birisi için makul gözükmemektedir. Dolayısıyla İpşirli'nin, Mirza efendinin azil nedeni ve sonrası hayatıyla ilgili bilgi sunamaması, kaydettiği bilginin zayıf kaldığına işaret etmektedir.

3-Mısır (Kahire) Kadılığı: 1092/1681 yılında Rebûlâhîr/Mayıs ayından başlamak üzere 1097/1685 yılına kadar yaklaşık beş yıl boyunca Mısır/Kahire kadılığı yapmış⁷³ olan Mirza Mustafa Efendinin bu görev esnasındaki faaliyetleri hakkında da bilgi edinemediğimizi belirtmek durumundayız.

4-Mekke-i Mükerrerme Kadılığı: Kahire kadılığından sonra 1 Muharrem 1097/28 Kasım 1685 tarihinde Mekke kadılığına getirilmiş⁷⁴ olan Mirza Mustafa Efendi, burada bir yıl görev yaptıktan⁷⁵ sonra görevden alınmış, bilahare kendisine Güzelhisar kazası arpalık olarak verilmiştir.⁷⁶ Diğer görev yerleri hakkında bilgi vermeyen Mirzâ Mustafa Efendi, Mekke-i Mükerrerme kadılığı esnasındaki faaliyetlerinden az da olsa bahsetmektedir. Mirza Mustafa Efendi yukarıda zikri geçen eserinin mukaddimesinde Mekke'yi; *"ilahî vahyin düştüğü yer ve sonsuz feyiz mekânı"* olarak niteleyerek kutsiyetini vurguladıktan sonra Mekke'deki görevi esnasında Kayıtbay Medresesi'nde⁷⁷ ders verdiğini, ayrıca *"El-Fevâidü'l-Mekkiyye Ale'l-Hâşiyeti'l-İsâmîyye"* adlı eserini de burada yazdığını belirtmiştir.⁷⁸ Mirzâ Efendi'nin Mekke'deki kadılık görevi esnasında yaptığı faaliyetlerine ilişkin bir bilgiye rastlayamıyoruz. Ancak eserinde belirttiği üzere burada talebe okutmak ve

---

Yenişehir'lerle (Mora, Bursa) karışmaması için Yenişehir-i Fenârî adıyla anılmıştır. Machiel Kiel, "Yenişehir", *DİA*, XLIII/473-476, İstanbul 2013.

⁶⁹ Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; *İlmiye Salnâmesi*, 503; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; Kasap, 186-187; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁷⁰ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁷¹ Atâ Bey, II/183.

⁷² Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a.

⁷³ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3a; Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Kasap, s.186-187; <http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/Mirza%20Mustafa%20Efendi>.

⁷⁴ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3b; Atâ Bey, II/183; Râşid, *Târih-i Râşid*, (İstanbul Belediyesi- Atataürk Kitaplığı: No: K/4704/4), Kostatiniyye, b.1153, I/151; Çelebizâde, VI/12; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Kasap, s. 186-187.

⁷⁵ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3b.

⁷⁶ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁷⁷ Kayıtbay Medresesi "Hâdimü'l-Harameyn" unvanıyla da tanınan Çerkez asıllı Memlûk Sultanı Kayıtbay (1468-1496) tarafından yaptırılan Harem'e nâzır bir medresedir. İsmail Yiğit, "Kayıtbay", *DİA*, XXV/80-81, Ankara 2002.

⁷⁸ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 3b.

eser te'lif etmek gibi ilmi çalışmalarda bulunduğunu müşahede ediyoruz. Buradaki ilmi faaliyeti hakkında kısa da olsa bilgi veren Mirzâ Mustafa Efendi, diğer görevlerinden azledilmelerinde olduğu gibi buradaki görevinden de neden alındığına dair bir bilgi kaydetmemiştir.

5-İstanbul Kadılığı ve azledilmesi: Mekke kadılığından azledildikten sonra İstanbul'a gelen Mirza Mustafa Efendi, burada bir yıl bekledikten sonra Rebiyülahir 1099'da (Şubat 1688) İstanbul kadısı olarak atanmıştır.⁷⁹ Sultan IV. Mehmed'in hal'i ile neticelenen isyan (1100/1689) esnasında,⁸⁰ Sadaret Kaymakamı Ömer Paşa ile araları açılmış ve her ikisi de birbirlerini padişaha şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet sonrası Rebiyülahir 1100/Şubat 1689'da İstanbul kadılığından azledilen Mirza Mustafa Efendi Midilli'ye⁸¹ veya Limni Adası'na⁸² sürgün edilmiş⁸³ aynı zamanda kendisine arpalık olarak Antep kazası verilmiştir. Bilahare Çirmen ve Havass-ı Mahmud Paşa kazaları da arpalıklarına ilâve edilmiştir.⁸⁴ Bir müddet sonra affedilmesi sonucu İstanbul'a gelen Mirzâ Mustafa Efendi, bu kez II. Süleyman'ı hal' edip IV. Mehmed'i tekrar hükümdar yapmak isteyen ulema arasında yer aldığı gerekçesiyle 30 Şâban 1102/29 Mayıs 1691 yılında Limni'ye, oradan da Kıbrıs Adası'na sürülmüştür.⁸⁵

6-Rumeli Kazaskerliği ve azledilmesi: Sürgün yerinden affedilerek geriye dönen Mirzâ Mustafa Efendi, Şâban 1106/Mart 1695 tarihinde bu kez kadılık makamının en üst makamı olan Rumeli kazaskerliğine atanmış⁸⁶ ve bir yıl sonra da 1107/1696 yılında emekliye sevk edilmiştir. Emekliye ayrılan Mirza Efendi'ye II. Mustafa tarafından İstanbul Emirgân'da bir yalı temlik edilmiş⁸⁷ ve kendisine de arpalık olarak Üsküdar kazası verilmiştir.⁸⁸ 1109/1698 yılında ikinci defa Rumeli

⁷⁹ Çelebizâde, VI/12; Süreyya, IV/1174; Kasap, s. 186-187.

⁸⁰ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503.

⁸¹ Midilli Adası: Ege denizinin kuzeydoğusunda Anadolu sahillerine yakın (doğu kesiminden 12 km., arada Müselim darboğazının bulunduğu kuzeyden 8 km. mesafede), 1630 km² yüzölçümüyle Yunanistan'ın üçüncü büyük adasıdır. 866'da (Eylül 1462) Fâtih Sultan Mehmed döneminde ele geçirilmiştir. Bkz. Machuel Kuel, "Midilli", *DİA*, XXX/11-14, İstanbul 2005.

⁸² Limni Adası: Ege denizinde Yunanistan'a bağlı ada. Ege denizinin kuzey kesiminde Çanakkale Boğazı'na 61 km. uzaklıkta yer alır. 476 km² genişliğinde olup kıyı uzunluğu 259 kilometreyi bulur. Genellikle düz bir arazi yapısı olan adanın en yüksek noktası 430 metredir (Skopia tepesi). Bugün Lemnos / Limnos adıyla anılan ada Türk kaynaklarında İlimli, Limoz, Limnoz, şeklinde geçer. 1453'te İstanbul'un fethinin hemen ardından Osmanlı idaresi altına girmiştir. 21 Ekim 1912'de Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bkz. Feridun Emecan, "Limni", *DİA*, XXVII/190-192, Ankara 2003.

⁸³ Râşid, I/151; Süreyya, IV/1174; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; Sula, s. 58; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; İstanbul kadılığından azlinin ilkinde Kıbrıs Adası'na sürgün edildiğini kaydedenler de mevcuttur. Bkz. *İlmiye Salnâmesi*, s. 503, Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12.

⁸⁴ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁸⁵ Silahdar, II/569; Süreyya, IV/1174; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁸⁶ Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi (1099/1688-1156/1743), *Tezkiretüş-Şu'arâ*, İncele Transkripsiyon, Adnan İnce, Ankara 1976-1977. s.72; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Sula, s. 45.

⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/425; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁸⁸ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Azledildiğini ileri süren kaynaklar mevcuttur. Bkz. *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Süreyya, IV/1174; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

Kazaskerliği görevine getirilen Mirzâ Mustafa Efendi'ye -kendisi Edirne'de bulunmaktaydı- bu kez Akçakazanlılık kazası arpalık olarak verilmiştir.⁸⁹ Bu sırada görevinde bazı uygunsuz işler yaptığı gerekçesiyle ⁹⁰ Padişah II. Mustafa (1106/1695-1115/1703) devrinde⁹¹, Şeyhülislam tarafından⁹²Zilka'de 1110/Mayıs 1699 tarihinde azledilerek Sinop'a sürgüne gönderilmiştir.⁹³ Ailesiyle birlikte dört yılını burada geçiren Mirza Mustafa Efendinin, Receb 1115'te (Kasım 1703) İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. ⁹⁴ II. Mustafa'nın hal'i ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi olayından⁹⁵ sonra Recep 1115/ Kasım 1703'te Sultan III. Ahmet döneminde İstanbul'a gelmiş ⁹⁶ ve uzun bir süre herhangi bir göreve tayin edilmeyip kendisine verilen arpalıklar ile geçimini temin etmiştir. ⁹⁷ 1120/1708'de üçüncü defa Rumeli kazaskeri yapılan Mirza Mustafa Efendi,⁹⁸ 1126/1715 yılına kadar bu görevinde kalmıştır.⁹⁹

7-Meşihat/Şeyhülislamlık görevi ve yaptığı faaliyetler: Rumeli kazaskerliğindeki müddetini bitirmesinden dolayı azledilmişken¹⁰⁰ bu sırada halk tarafından açıkça lanetlenen Şeyhülislam Mahmud Efendinin¹⁰¹ - ki halkın susturulması için

⁸⁹ *İlmiye Salnâmesi*, 503; Süreyya, IV/1174; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁹⁰ Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Gerek davalarda ve gerek kadı tayinlerinde rüşvet aldığı için İstanbul kaymakamlığına (pâdişâh Edirne'de bulunuyordu) gönderilen 1111 Muharrem başları -1699 Temmuz tarihli bir hükümle (Muharrem 1111 / Temmuz 1699 tarihli hüküm: BA, MD, nr. 111, s. 43)ailesiyle birlikte Sinop'a nakledilmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; Süreyya, IV/1174; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

⁹¹ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503.

⁹² Hammer, Baron Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, ts. XIII/89. Hammer azledilme işinin Şeyhülislam tarafından gerçekleştirildiğine dikkat çekmiştir.

⁹³ *İlmiye Salnâmesi*, 503; Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; Süreyya, IV/1174; Hammer, XIII/89; Kasap, s. 186-187.

⁹⁴ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Sula, s. 58.

⁹⁵ Şeyhülislam Feyzullah Efendi: Osmanlı Şeyhülislamlarından olup, II. Süleyman'ın tahta çıkışından sonra Şeyhülislamlık makamına getirilmiş olup on yedi gün sonra azledilmiş ancak hocalığını yapmış olduğu II. Mustafa'nın tahta çıkışından (1106/1695) sonra tekrar şeyhülislam olmuş ve bu makamda sekiz yıldan fazla oturmuştur. Görevi esnasındaki bir takım olumsuz davranışlarının yanı sıra siyasete müdahale ettiği gerekçesiyle dikkatleri üzerine çekmiş ve Payitahtın Edirne'ye taşınacağı ile ilgili söylentiler de halkı iyice tahrik edince yönetime karşı ayaklanma olmuştur (1115/1703). İşte bu ayaklanma sırasında halkın eline geçen şeyhülislam ile oğlu başları kesilerek katledilmişlerdir. Bkz. Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi", *DİA*, XII/527-528, İstanbul 1995.

⁹⁶ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; Hammer, XIII/89; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Kasap, s. 186-187.

⁹⁷ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; İpşirli'nin bu ifadesi Mirza Mustafa Efendinin azledilmesi ve sürgünlerinden dolayı arpalıklarının elinden almadığını göstermektedir.

⁹⁸ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; Süreyya, IV/1174; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Kasap, s. 186-187.

⁹⁹ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Süreyya ve İpşirli, 1122/1710 yılında azledildiğini kaydetmişlerdir. (Süreyya, IV/1174) İpşirli ayrıca bu azil sonrası kendisine Manisa ve Mudanya arpalıkları ve bir yıl sonra da ilaveten tekrar Üsküdar kazasının arpalık olarak verildiğini kaydetmiştir. Bkz. İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168;

<http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/Mirza%20Mustafa%20Efendi>.

¹⁰¹ Şeyhülislam Mahmud Efendi: 1125/1713 yılında ilmiye sınıfı atamalarındaki kusurları nedeniyle azledilen Atâ Beyullah Mehmed Efendinin yerine şeyhülislam olmuştur. Önceki iki şeyhülislamın ölümüne sebebiyet vermesi ve müderrislere ait mahreç menasıpları emekli ilmiye mensuplarına vermesi gibi gerekçelerle azledilmiştir. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam Mahmud Efendi", *DİA*, XXVII/360-361, Ankara 2003.

azledilmiştir.¹⁰² yerine 8 Zilhicce 1126/15 Aralık 1715 tarihinde üç kez Rumeli Kazaskerliği yapmış olan Mirzâ Mustafa Efendi şeyhülislâm tayin edilmiştir.¹⁰³ Salim, babasının 1126 yılının sonlarına doğru şeyhülislam olduğunu kaydetmiş ve bu hususa da yazdığı “*Hâme-i Dürrî hemînriş oldı bu târîhle; Mustafâ Mirzâ Efendi Müfti’l-enâm*” beyitle tarih düşmüştür.¹⁰⁴ Uzunçarşılı, Mirzâ Mustafa Efendinin Şeyhülislamlık makamına gelişinin normal bir atama şeklinde olmadığını belirtmiş ve bu atamayı, II. Mustafa’nın Vezir-i âzamı olan Ali Paşa’nın, II. Mustafa’nın şeyhülislam yapmak üzere çağırdığı hocası Feyzullah efendiyi engellemek gayesiyle, yaptığı bir entrikaya bağlamıştır.¹⁰⁵ Mirza Mustafa yaklaşık yedi ay kadar bu görevi sürdürmüştür.¹⁰⁶

7-1-İlmiye sınıfına dair yaptığı bazı düzenlemeler: Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi, ilmiye mesleğinin temelini oluşturan mülâzemet sisteminin düzene konulmasıyla ilgili kendisine hitaben çıkarılan ferman üzerine bu konuda bazı yeni düzenlemeler yapmıştır.¹⁰⁷ Bu düzenlemelerin yapılmasının nedeni ise; halktan ulema topluluğuna katılmak isteyenlerin çokluğuna binaen vazifelerin para ile satılması durumuydu. Bu durum, bu hususta bir Hatt-ı Şerif çıkarılmasını zorunlu hale getirmişti. Bu hususta yapılan düzenleme çerçevesinde Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi, alınacak aday sayılarını şu şekilde sınırlandırılmıştı. “*Şeyhülislam bundan böyle on altı yer dağıtabiliyorsa, Rumeli Kazaskeri sekiz, Anadolu Kazaskeri ve emirler reisi altı, Kudüs ve Mekke kadılarının her biri beş, Vezir-i azamın hekimleri ve saray imamı dört namzetlik (adaylık) yer dağıtabilecektir.*” Ayrıca, derece bakımından ilerleyecek, yani kadı ve molla mevkilerine yükselecek olan her müderrisin, müzakereci unvanını taşıyacak olan bir aday olabileceği hususuna karar verilmiştir.¹⁰⁸ Diğer taraftan Şeyhülislam makamına geçecek kişinin, öncelikle padişahın uygun görüp atmasına teklif edilebilmesi için; seçilecek kişinin Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmışlığı; Mekke Mükerrerme ve Kudüs’ü-Şerif’te kadılık yapmışlığı, şeyhülislam efendilerin işaretleriyle müstakil bir mülâzımlık yapması şartları konulmuştur.¹⁰⁹

7-2-Uygulamaları: Şeyhülislâmların verdiği fetvaların cevap ve imza kısımlarını bizzat kendilerinin yazmaları teamül olduğu halde yaşlılığı ve rahatsızlığı sebebiyle ilk defa Mirzâ Efendi’ye fetvalarında imza yerine şahsî mührünü

¹⁰² Hammer, XIII/171.

¹⁰³ Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, Tahlil ve Metin: Mehmet Topal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 823; Süreyya, IV/1174; Hammer, XIII/171; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407; İpşirli, “Mirza Mustafa Efendi”, *DİA*, XXX/167-168; Kasap, s. 186-187.

¹⁰⁴ Sâlim, s. 259-260,359.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/503.

¹⁰⁶ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Kasap, s. 186-187.

¹⁰⁷ Râşid, IV/49-51,76; Atâ Bey, II/183; Çelebizâde, VI/12; İpşirli, “Mirza Mustafa Efendi”, *DİA*, XXX/167-168.

¹⁰⁸ Hammer, XIII/171.

¹⁰⁹ Râşid, IV/49-51.

kullanmasına izin verilmiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla o, fetvalarında imza yerine mühür kullanan ilk şeyhülislamdır.¹¹¹

7-3-Şeyhülislanlıktan azlinin nedenleri: Mirzâ Mustafa Efendinin şeyhülislâmlığı uzun sürmemiş¹¹² yaklaşık yedi aylık görevi sonrası rakiplerinin desiseleriyle azledilmiştir (1127).¹¹³ Oğlu Salim Efendi de babasını pek çok kişinin kıskandığına işaret etmiştir ki,¹¹⁴ babasının çok kez azledilip tekrar tekrar göreve getirilmesinin altındaki nedeni izah eder mahiyet taşımaktadır. Azledilmesine neden olarak gösterilen bir takım olaylar gelişmiştir. Bu olaylar ise şöyle cereyan etmiştir. Daha önce azledilen Menteşzâde Abdurrahim Efendinin yerine Rumeli kazaskeri olarak getirilen Damadzâde Ahmed ile azledilmiş olan Anadolu kazaskeri Mirzâzâde Mehmed Efendinin yerine getirilmiş olan Hâmidzâde Abdullah Efendiler¹¹⁵ aleyhinde padişaha manzum bir arzuhal verilmiştir.¹¹⁶ III. Ahmet (1115/1703-1142/1730), bu iki makam sahibine karşı duyduğu öfkeden dolayı¹¹⁷ bir hatt-ı hümayunla bunları azletmiştir.¹¹⁸ Bunların yerine gerek hukuk ilminde hatırı sayılır bilgi sahibi gerek yazar olarak çok takdir edilen iki kişiyi atamıştır. Bunlardan biri ulema biyografileri yazarı ve Atâ'nin biyografisinin devam ettiricisi olan Uşakizâde Esed Abdullah, diğeri daha sonra İstanbul'da basılan Fetvalar Büyük Koleksiyonu'nun yazarı Abdurrahim Efendilerdi.¹¹⁹ Rumeli kazaskerliğine, daha evvel de kazasker bulunan Abdürrahim Efendi'nin ve Anadolu kazaskerliğine de İstanbul kadısı mazullerinden Uşşakizâde Seyyid Abdullah Efendi'nin tayinleri emredilmişti.¹²⁰ Ancak bu manzum arzuhal padişahın canını sıktığından, bunun kimler tarafından tertip edildiğinin tahkikini Sadrazam kaymakamına gizlice emretmiştir.¹²¹ Araştırma sonunda Sultan, hicvin şeyhülislâmın adamları tarafından kaleme alındığını öğrenince,¹²² Mirzâ Mustafa Efendi'nin azline karar vermiş¹²³ ve Rumeli kazaskerliğiyle Edirne'ye davet edilen –çünkü bu tarihte pâdişâh Edirne'de idi– Menteşzâde Abdurrahim Efendi'ye önce kazaskerlik hil'âti, iki gün sonra da şeyhülislâmlara mahsus cübbe giydirilip meşihat makamına oturtulmuştur.¹²⁴ Böylece Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi 25

¹¹⁰ Atâ Bey, II/184; Sula, s. 46.

¹¹¹ *İlmiye Salnâmesi*, 504; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.204.

¹¹² Atâ Bey, II/183; Hammer, XIII/172.

¹¹³ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Kasap, s. 186-187.

¹¹⁴ Sula, s. 70.

¹¹⁵ Silâhdar, s. 811.

¹¹⁶ Atâ Bey, II/183; Hammer, XIII/172; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Sula, s. 52.

¹¹⁷ Hammer, XIII/172.

¹¹⁸ Atâ Bey, II/183; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Sula, s. 52.

¹¹⁹ Hammer, XIII/171.

¹²⁰ Râşid, IV/76; Silâhdar, s. 832; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407-408; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168; Silâhdar, Uşşakizâde'yi Mehmed Efendi olarak vermektedir. Bkz. Silâhdar, s. 832.

¹²¹ Râşid, IV/76; Hammer, XIII/172; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407-408.

¹²² Atâ Bey, II/183; Râşid, IV/76; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407-408; Hammer, XIII/172.

¹²³ Atâ Bey, II/183; Silâhdar, s. 833; Râşid, IV/76; Hammer, XIII/172; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/407-408.

¹²⁴ Atâ Bey, II/183; Râşid, IV/76; Hammer, XIII/172; Uzunçarşılı, VI/407-408.

Cemaziyülahır 1127/28 Haziran 1715 tarihinde görevden alınmış ve yerine Abdurrahim Efendi getirilmiştir.¹²⁵

Şeyhülislamın müdahalesinden dolayı suçlanıp azline neden olan hicvin yazılmasında etkili olan şahıslardan biri, yargılanma sırasında başkalarının baskısıyla yaptığını itiraf etmiş ve Şeyhülislamı suçlayacak bir ifade kullanmamıştır. Bununla birlikte, bu yargılama sırasında yapılan tahkikat ve değerlendirmeler, hicvin yazılması hususunda; Şeyhülislamın doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bu şahıslarla ilintisine açıklık getirmemiştir/getirememiştir.¹²⁶ Diğer taraftan Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerinin azillerine sebep olan manzum arzuhal sahiplerinin idamlarını isteyen sadaret kaymakamının arzusuna karşı Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, mevkiini muhafaza için bu arzuyu tasvip edebilecek iken Rumeli Kazaskeri Ebu İshak İsmail Efendi'nin makul itirazına karşı katledilme olayının önüne geçmiştir.¹²⁷

Bu nakiller bize, bu işin arkasında rakiplerinin oluşturduğu bir takım desiselerle tezgâhlanmış komploların olduğunun işaretini göstermektedir. Nitekim şeyhülislamlık makamına getirilişi dahi Vezir-i azam Ali Paşa'nın işgüzarlığı sonucu gerçekleşmişti. Kanaatimiz bu olaylarda hiciv için adı geçen şahıslar, hazırlanan komplo ile şeyhülislam taraftarı gibi gösterilmiş ve bu gerekçeyle de Şeyhülislam'ın azli sağlanmış. Neticede azledilen Mirzâ Mustafa Efendi, (Edirne'den) İstanbul'a gönderilip 1127 Receb ortalarında (1715 Temmuz) da gönderilen bir fermanla Trabzon'da ikamete mecbur edilmiştir.¹²⁸ Oğlu Mehmed Salim Efendi ile birlikte Trabzon'a gönderilen Mirzâ Efendiye Üsküdar, Mudanya ve dokuz kaza daha ilave edilerek arpalık verilmiştir.¹²⁹ Bir müddet sonra affolunmuş ve tekrar İstanbul'a gelmiştir.¹³⁰

C-Görevlerinden azli ve sürgünleri üzerine bir değerlendirme: Mirza Mustafa Efendinin birçok kez görevinden azli ve tekrar tekrar yeni ve üst derecelerle yeniden görevlendirilmesi durumu, hakkındaki olumsuz değerlendirmelerin gerçekçi olmadığını göstermektedir kanaatindeyiz. Şöyle ki, azil ve sürgünlerinde kendisine bir takım yerlerin arpalık olarak verilmesi durumu, onun bu cezaları hak ettiğini değil bilakis kendisine yönelik suçlamaların - siyasi ya da kurumsal çekememezlik olabilir- asılsızlığını ve hakkında ileri sürülen olumsuz söylentileri

¹²⁵ Silâhdar, s. 833; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/409.

¹²⁶ Ayrıntılar için bkz. Hammer, XIII/172.

¹²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/409.

¹²⁸ Atâ Bey, II/184; Çelebizâde, VI/13; *İlmiye Salnâmesi*, 503; Süreyya, IV/1174; Uzunçarşılı VI/408; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/168; Kasap, s. 186-187; Padişah Fermanı: "Sabıka şeyhulislam olan Mirza Mustafa efendinin varıp Trabzon da ikameti fermanım olmakla sen ki veziri müşarun ileyhsin iş bu emri şerifim vüsulunda asla tehir ve tevakkuf etmeyip muma ileyh Mirza Mustafa Efendiyi bir sefineye vaz ve tarafından mütemadün aleyh adam tayin ve Trabzon'a irsal ve anda ikamet ettirip ve veçhi meşruh üzere Trabzon'a vüsulunu mü'şir kadıdan arz getirip Rikâb-ı Humayunuma irsal eylemen babımda hattı humayun'u şevket makrunumla ferman'ı alışınum sadır olmuştur. Evası'ı Recep 1127." Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408.

¹²⁹ İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/168; Sula, s. 56.

¹³⁰ Atâ Bey, II/184; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Uzunçarşılı, VI/408.

durdurmaya yönelik kısmi uzaklaştırmalar olduğunu hissettirmektedir. Onun gerçekten cezayı hak ettiğini düşündüğümüzde kendisine bir takım yerlerin arpalık olarak verilmesi durumu anlamsız gözükmektedir. Mahkemede yargılandığına dair bir bilgi naklinin olmaması ve her sürgün sonrası tekrar bir üst göreve getirilmesi durumu da bu kanaatimizi te'yid etmektedir.

D-İstanbul hayatı ve vefatı: Trabzon'da bir buçuk yıl kaldıktan sonra İstanbul'a dönüşlerine izin verilen Mirzâ ailesi, dönüşte Bolu'da iki ay kadar ikamet ettikten sonra İstanbul'daki yalılarına dönmüşlerdir (1129-1130/1718).¹³¹ İstanbul'a gelen Mirzâ Mustafa Efendi ve ailesi, Rumeli kazaskerliği esnasında II. Mustafa'nın kendisine temlik etmiş olduğu Süleymaniye camii yakınındaki Kalenderhane mahallesinde Mirgünoğlu Yusuf Paşanın Emirgandaki yalısında ¹³² ikamet etmiştir.¹³³ Şeyhülislamlıktan azledilmesinden sonra -iki yılı sürgünde beş yılı ise İstanbul'daki yalısında olmak üzere- yedi yıl hayat sürdürdüğü vefat tarihinden anlaşılmaktadır. Bu zaman zarfında ne tür faaliyetlerde bulunduğunu tespit edememekle birlikte, muhtemelen Kalenderhane civarındaki evinin yakınında yaptırdığı mektebin¹³⁴ inşasıyla ve eğitim faaliyetleriyle ilgilenmiştir.

Hayatının kalan kısmını burada geçirmiş olan Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi, doksan beş yaşını geçmiş olarak 3 Safer 1136 - 13 Kasım 1722'de vefat etmiştir. ¹³⁵ Fâtihi Camii'nde namazı kılındıktan sonra yalısı yakınındaki Kalenderhane'de yaptırdığı mektebin yakınındaki mezarlığa defnedilmiştir.¹³⁶

E-Evliliği ve Çocukları: Hocası Şeyhülislam Minkarizade Yahya Efendi'nin kızı ile evlenmiş ve yedi çocuğundan altısı üç dört yaşlarındaiken vefat ettiği için soyu yedinci çocuğu olan âlim şâir Mehmed Salim Efendi ile devam etmiştir. Mirzâ Mustafa Efendi, çocuklarını kaybetmenin üzüntüsüyle, Mekke-i Mükerrreme'de kadılık vazifesi yaptığı yıllarda (1097-1098), Kâbe-i Muazzama'da çocuk için yakarıшта bulunmuş ve İstanbul'a döndüklerinde de bir nevi duasına karşılık hediye olarak yaşaması takdir edilen oğlu Mehmed Salim Efendi 1099 yılının cemaziyühür ayında dünyaya gelmiştir.¹³⁷ Kendisi gibi şeyhülislam olan torunu Mehmet Said Efendi'yle devam eden soyu, "Mirzâzâdeler" sülalesi olarak devam etmiştir. ¹³⁸

¹³¹ Sâlim, s. 360.

¹³² Temlikname için bkz. Sâlim, s. 73; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408.

¹³³ Sâlim, s. 73; Atâ Bey, II/184; Çelebizâde, VI/11-12; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408, 425; Kasap, s. 186-187.

¹³⁴ Atâ Bey, II/184; Çelebizâde, VI/11-12; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408; <http://www.osmanlimedeniyeti.com/Bilgi/Mirza%20Mustafa%20Efendi>

¹³⁵ Süreyya, IV/1174; Hammer, XIV/47.

¹³⁶ Atâ Bey, II/184; Çelebizâde, VI/11-12; *İlmiye Salnâmesi*, 503; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408; Kasap, s. 186-187.

¹³⁷ Sâlim, s. 356-357.

¹³⁸ Kasap, s. 186-187.

F-Eserleri: Mirzâ Mustafa Efendi âlim ve müdekkik bir zat olup,¹³⁹ ilmi ve kemaliyle temayüz etmiş¹⁴⁰ ve zamanını araştırmalarla geçirmiş bir Şeyhülislamdır.¹⁴¹ Başta oğlu Mehmed Sâlim olmak üzere birçok öğrencinin yetişmesinde emeği geçen Mirzâ Mustafa Efendinin meânî, kelâm, tefsir ve hadiste söz sahibi bir âlim olduğu kaydedilmektedir.¹⁴² Onun Kur'an'daki bazı âyetlerin tefsirine dair mütalaaları olduğu gibi¹⁴³ önemli bazı risaleleri de mevcuttur.¹⁴⁴ Mirza Mustafa Efendinin eser çalışmaları, bazı kitaplara hâşiye ve ta'likatı olduğu gibi¹⁴⁵ Süre-i Nebe Cüzü Haşiyesi (*El-Fevâidü'l-Mekkiyye ve'l-Fütuhâtü'l-Hicâziyye Ale'l-Hâşiyeti'l-İsâmîyye*)¹⁴⁶, Türkçe Eşrat-ı Saat Risalesi, Şah Hüseyin Haşiyesi (Hâşiye alâ Şerhi'r-Risâleti'l-Hüseyiniyyefi'l-Âdâb) adlı risaleleridir.¹⁴⁷ Salim, babasının yazdığı "*hâşiye-i Hüseyiniyye*" adlı eserin, Şah Huseyn b. Abdillâh el-Antakî (ö. 1130/1718)'nin "*Risâletü'l-Hüseyiniyye fi fenni'l-âdâb*" adındaki esere yazılan Haşiye olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁸

F-Kişiliği: Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi, faziletiyle ve ilim adamlığıyla meşhur olup,¹⁴⁹ fâzıl, fâkih, müfessir, zahid¹⁵⁰ gibi güzel sıfatlarla da övülmüştür. Oğlu Mehmed Salim Efendi de babasını; "*Sadr-ı Südürü'l ulemâ, âb-ı rûy-ı fuzalâ, zübde-i ulemâ-i kirâm umde-i meşayihü'l-islam melekîyyü's-sıfatların bülendi faziletli Mirzâ Mustafa Efendi*" şeklindeki övgü dolu ifadelerle takdim etmiştir.¹⁵¹ Bununla birlikte hakkında olumsuz değerlendirme yapanlar da olmuştur. Onun ilim ve fazilet sahibi oluşuyla birlikte mürtekip¹⁵² oluşuna vurgu yapan kaynaklar da mevcuttur.¹⁵³ Kanaatimiz onun yaptığı görevleri ve yükseldiği makamları hazmedemeyen bazı kişiler onun hakkında ancak bu kadar suçlayıcı ifade bulabilmişlerdir. Muhtemelen bazı ithamlara hayatında da bizzat maruz kalmıştır ki, şu ifadeleri özellikle getirmiştir: "*İlim ehli olan kişi, bir musannifi ya da bir fikri ret veya kabul etmek için acele etmemelidir. Aksine, kararını vermeden önce kesinlikle çok iyi düşünmeli, incelemeli ve de insaf sahibi olmalıdır.*"¹⁵⁴

¹³⁹ Süreyya, IV/1174; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408.

¹⁴⁰ Sâlim, s. 77,107; Çelebizâde, VI/13; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Süreyya, IV/1174.

¹⁴¹ *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408.

¹⁴² Sula, s. 46.

¹⁴³ Atâ Bey, II/184; Süreyya IV/1174; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408.

¹⁴⁵ Süreyya, IV/1174; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168.

¹⁴⁶ Bu isim, "*el-Fihrisü's-Şâmil li't-Türasi'l-Arabî el-İslâmî el-Mahdût, Ulûmu'l-Kur'an*, (Yay: Müessesetü Ali'l-Beyt) Amman 1989, II/753." adlı eserin belirtilen sahifesinde geçmektedir. Mirza Mustafa Efendi ise eserin ismini mukaddimesinde "*el-Fevâidü'l-Mekkiyye ale'l-Hâşiyeti'l-İsâmîyye*," olarak vermektedir.

¹⁴⁷ Atâ Bey, II/184; *İlmiye Salnâmesi*, s. 503; Süreyya, IV/1174; Kasap, s. 186-187.

¹⁴⁸ Sula, s. 75.

¹⁴⁹ Çelebizâde, VI/13.

¹⁵⁰ Süreyya, IV/1174.

¹⁵¹ Sâlim, s. 141.

¹⁵² Mürtekip: Para, kazanç karşılığı olarak kötü, uygunsuz işler çeviren (kimse)

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59257582b40dc0.41874439) (24/05/2017).

¹⁵³ Silâhdar, s. 833; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI/408.

¹⁵⁴ Mirzâ Mustafa, *Mukaddime*, 4a.

SONUÇ:

Faziletiyle ve ilim adamlığıyla meşhur olan fakih, müfessir ve zahit gibi güzel sıfatlarla anılan ve Enderun mektebinde yetişip Şeyhülislamlık makamına erişen üç şeyhülislamın birincisi olan Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendi, Batum'da başlayan hayat serüvenini, görevi icabı birçok farklı bölgede devam ettirdikten sonra payitahtın merkezi olan İstanbul'da sonlandırmıştır.

Taşra bölgesinden merkeze gelip üstün zekâsı sonucu eğitimi ve görevlerindeki başarılarıyla vezirlerin dahası padişahların dikkatlerini üzerine çekmiş bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Gerek eğitim gerekse birimlerinde çalışmak suretiyle gençlik dönemine ait uzun bir süreyi sarayda geçirmiş olan Mirza Mustafa Efendi, devletin idari yapısı hakkında ciddi tecrübeye sahip bir kişi olarak saraydan ayrılıp devletin taşra bölgelerinde hizmetini sürdürmüştür. Dolayısıyla merkezi yönetim ve taşra yönetimindeki birikimini, daha sonra atanmış olduğu Anadolu Kazaskerliği, Rumeli Kazaskerliği ve son olarak da meşihat makamına gelmesiyle bir nevi ispat etmiştir.

Onun bu makama kadar yükselişi, Osmanlı Devletinin üst makamlara terfide bireylerin üstün zekâsını, eğitimlerinde ve görevlerindeki başarılarını dikkate aldığını göstermekle birlikte; devletin idari sisteminin, fırsat eşitliğinin yanı sıra ehliyete ve liyakate önem verdiğini de göstermektedir. Ayrıca dönem itibariyle yönetim kademesinde bulunan bazı şahsiyetlerin siyasi entrika peşinde koştukları, kurumlardaki bazı çalışanların başarılı kişileri kıskanıp şikâyet ederek görevlerinden azledilmelerine sebep oldukları da bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen gerçeklerin ortaya çıkması sonucu üst makamlarla ödüllendirilerek adaletin sağlandığını da Mirza Mustafa Efendinin azil ve bir üst göreve getirilmesiyle müşahade etmekteyiz. Ayrıca şu durumu da vurgulamak gerekir ki, devlet bir takım nedenlerle görevden el çektirdiği görevlilerini rızıklarının temini hususunda mağdur etmemiştir.

Mirza Mustafa Efendi, Şeyhülislamlık döneminde ilmiye teşkilatındaki bozulmaları ve makamların parayla satılması gibi usulsüzlükleri ortadan kaldırmak için bir takım yeni düzenlemeler gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Görevleri esnasında birçok kez azledilmesi ve görevden el çektirilmesine rağmen ümitsizliğe düşmediğini yansıtan, istifade etdiğimiz eserinde bu konularla ilgili hiçbir şikâyeti ima dahi etmeyen Mirza Mustafa Efendi, tavrıyla bir gün adaletin tecelli edeceği inancıyla beklemiş ve her defasında da karşılaştığı olaylara karşı gösterdiği sabrın semeresini bir üst makama getirilmesiyle almış bir kişidir.

KAYNAKÇA

Bala, Mirzâ; "Gürcistan", *MEB*; IV/841-842.

Bilgin, Arif; "Matbah-ı Âmire", *DİA*, XXVIII/115, İstanbul 2003.

- Bostan, İdris; "Batum", *DİA*, V/210-211, İstanbul 1992.
- Çelebizâde; *Tarih-u İsmail Asım Efendi*, Tarih-u Reşid Zeyli, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı (K 4704-06), Matbaa-i Amire, İstanbul h.1283.
- el-Fihrisü'ş-Şâmil li't-Türasî'l-Arabî el-İslâmî el-Mahdût, Ulûmu'l-Kur'an, yay: Müessetü Ali'l-Beyt, Amman 1989.
- Dariusz, Kolodziejczyk, "Kamanıçe", *DİA*, XXIV/274-275, İstanbul 2001.
- Emecan, Feridun; "Limni", *DİA*, XXVII/190-192, Ankara 2003.
- Hammer, Baron Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat ts.
- Heyet, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul 1960.
- İlmiye Salnâmesi, *Dârû'l-Hilafeti'l-İlmiye*, (1.Bsk.) Matbaai-Âmire, H.1334.
- İpşirli, Mehmet; "Enderun", *DİA*, XI/185-187, İstanbul 1995.
- _____ ; "MinkârizâdeYahyâ Efendi", *DİA*, XXX/114-115, İstanbul 2005.
- _____ ; "Mirzâ Mustafa Efendi", *DİA*, XXX/167-168, İstanbul 2005.
- _____ ; "Mülâzemet", *DİA*, XXXI/537-539, İstanbul 2006.
- _____ ; "Şeyhülislam Mahmud Efendi", *DİA*, XXVII/360-361, Ankara 2003.
- İsmail Hami Danişmendi; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-VI, Türkiye Basımevi, Ankara 1972.
- Kiel, Machiel; "Yenişehir", *DİA*, XLIII/473-476, İstanbul 2013.
- _____ ; "Midilli", *DİA*, XXX/11-14, İstanbul 2005.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yayına haz. Nuri Akbayar, eski yazıdan akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, I-VI, İstanbul 1996.
- Mirzâ Mustafa Efendi, *El-Fevâidü'l-Mekkiyye Ale'l-Hâşiyeti'l-İsâmiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi içinde Giresun İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, Arşiv no: 28 HK 3620, varak:144.
- Mirzâzâde Mehmed Salim Efendi, *Tezkiretüş-Şu 'arâ*, incele transkripsiyon, Adnan İnce, Ankara 1976-1977.
- Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, İstanbul 2010.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, çev. Zuhuri Danışman, I-VI, İstanbul 1968.
- Ortaylı, İlber; "Kadı", *DİA*, XXIV/ 69-73, İstanbul 2001.
- Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, tertip heyeti, Mustafa Ç. Varlık ve dğr., İhlas Matbaacılık ve Gazetecilik, İstanbul T.y., (chm)
- Râşid, *Târih-i Râşid*, (İstanbul Belediyesi- Atatürk Kitaplığı: No: K/4704/4), Kostatiniyye, 1153.
- Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, tahlil ve metin, Mehmet Topal, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Sula, Murat, Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetu'l-İnsân fi Muhâfazatî'l-Lisân Adlı Eseri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2009.
- Tayşi, Mehmet Serhan, "Feyzullah Efendi", *DİA*, XII/527-528, İstanbul 1995.
- Tayyazâde Atâ Bey, *Târih-i Atâ*, İstanbul, ts.
- Unan, Fahri; "Mevleviyet", *DİA*, XXIX/467-468, Ankara 2004.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988,
- _____ ; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Yiğit, İsmail; "Kayıtbay", *DİA*, XXV/80-81, Ankara 2002.

Web sayfaları

- <http://filozof.net/Turkce/nedir-ne-demek/16027-musahib-nedir-osmanlida-musahiblik-gorevi-hakkinda-bilgi.html> (12/05/2017)
- <http://www.gurcu.org/cakeliler-icerigi-743.html> (12/05/2017)
- <https://www.msxlabs.org/forum/osmanli-imparatorlugu/303019-osmanlida-arpalik.html> (12/05/2017)
- <https://www.yandex.com.tr/search/?text=%09http%3A%2F%2Fwww.osmanlimedeniyeti.com%2FBilgi%2FMirz%C3%A2%2520Mustafa%2520Efendi.&lr=108052&clid=2242162> (12/05/2017)
- <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1013> (12/05/2017)
- <http://osmanli.site/osmanli-devleti/teskilat-idareciler-ordu/enderuni-humayun-ne-demek-osmanli-saray-egitim-teskilatiosmanli-devleti-saray-okulu-egitimi-devlet-gorevlisi>

yetistirme-mektebi/ (12/05/2017)

(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59257582b40dc0.41874439) (24/05/2017.)